

مقدمه

حج آغاز صیروت جدید، با مسئولیت های بیشتر برای فرد و جامعه است؛ صیوررتی که مدیریت تحول فرد و جامعه را بر عهده دارد. اما تلاش برای فردی کردن عبادات اسلام، به ویژه حج، و تهی کردن آنها از معنای راستین خود، نگرش تبلیغی توطئه آمیز و انفعالی است، که این بزرگترین سرمایه اسلام و امت اسلامی را نشانه گرفته است.

جهان اسلام در سال های اخیر، به دلیل مشکلات درونی و فشارهای روزافزون بین المللی، مظلوم و بدنام واقع شدند. از این رو در بینش، گرایش و رفتارشان به بازاندیشی و بازسازی نیاز دارند. نگرش ناب اسلامی می تواند همه امور دنیوی و اخروی را در جهت صلاح و رستگاری سامان دهد و انسان های فروغلتیده در مشکلات را آرامش بخشد؛ به شرطی که زمینه ها و الزامات آن، به درستی محقق شود.

حج هم یکی از این برنامه هاست. «حج می تواند روح توحید را در دل ها زنده کند، تکه پاره های امت بزرگ اسلامی را به هم وصل کند، عظمت مسلمین را به آنان برگرداند و آنان را از حقارت و احساس ذلتی که بر ایشان تحمیل کرده اند، نجات دهد».^۱

---

۱. پیام مقام معظم رهبری به حجاج بیت الله الحرام، ۶۹/۴/۷.

حج ابعاد مختلفی دارد، و توجه عمیق به این فریضه، ثمرات مختلف تربیتی و تکامل فردی، جمعی و حتی جهانی به ارمغان می‌آورد؛ آن‌چنان‌که انقلاب اسلامی ایران، با بهره‌گیری از ظرفیت‌های ناب و زلال آن، توانست به عزت و اقتدار برسد. توحیدمحوری، نفی ظلم و اعلام برائت از مستکبران، تساوی انسان‌ها نزد حضرت حق و قراردادن ملاک تقوا برای برتری، استقامت در انجام تکلیف، دستیابی به مقام قرب، و... همگی اهداف مشترکی اند که انقلاب اسلامی با بهره‌گیری از تعالیم اسلام و مناسک دینی، از جمله حج، خط مشی خود کرده است. حضرت امام نیز تصریح می‌کرد که «حج، کانون معارف الهی است که از آن، محتوای سیاست اسلام را در تمامی زوایای زندگی باید جست‌وجو نمود».^۱

جهان اسلام در این برهه حساس، در مصاف با نظام‌های سیاسی - اجتماعی برآمده از تمدن غرب دچار چالش شده است و شاید تنها راه برون‌رفت از این چالش‌ها بازخوانی دقیق و عمیق تعالیم اسلام باشد. اصلاح نگاه به ظرفیت عظیم دین اسلام، عزت و اقتدار را به امت اسلامی باز می‌گرداند و زمینه‌ساز ایجاد تمدن نوین اسلامی است. لذا توجه به ابعاد بهره‌گیری از ظرفیت‌های دیپلماتیک و بین‌المللی و ظرفیت‌های تولید گفتمان جهانی آن، از جمله وظایف دولت‌ها و اندیشمندان مسلمان است، و بی‌شک در شکل‌گیری انقلاب اسلامی ایران نیز حج از اصلی‌ترین پایه‌های نظری رهبران انقلاب اسلامی بوده است؛ چنان‌که در مقالات این مجموعه، شواهد این امر را خواهید دید. در مجموعه مقالات حج در اندیشه اجتماعی - سیاسی مقام معظم رهبری^۲ نیز که پیش از این به چاپ رسیده، چگونگی بهره‌گیری از این ظرفیت عظیم الهی به تصویر کشیده شده است.

۱. امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳۷۹، ج ۲۱، ص ۷۷.

۲. ر.ک: حج در اندیشه سیاسی - اجتماعی مقام معظم رهبری، جمعی از نویسندگان (به کوشش مسعود معینی‌پور)، ۱۳۹۳.

در مجموعه مقالات پیش رو، بررسی تأثیر و تأثرات متقابل حج و انقلاب اسلامی، مورد نظر بوده است. از سویی حج، منسک اصلی در کنار مناسک دیگر دین اسلام است و در متون دینی توجه بسیار زیادی به آن شده، و از دیگر سو انقلاب اسلامی از نظر فردی و اجتماعی، در حال شدن و تحول است که حداقل از بعثت نبی مکرم اسلام ﷺ آغاز شده و در دوره معاصر، در کالبد ایران حلول کرده و همچنان صیورت دارد و روح ناآرام خود را به انقلاب مهدوی و حکومت عدل الهی پیوند خواهد داد. مقالات این مجموعه را می‌توان به‌طور خلاصه به چهار بخش و با چهار رویکرد تقسیم‌بندی کرد:

۱. مقالاتی که با رویکرد و در مقیاس تمدنی، به پدیده حج و انقلاب اسلامی نگریسته‌اند و هم‌افزایی این دو را پیگیری کرده‌اند؛
۲. مقالاتی که تأثیرات حج بر انقلاب اسلامی را بررسی کرده و تأثیر آن را در ایجاد و بقای انقلاب اسلامی، بعد از تثبیت و تحکیم نشان داده‌اند؛
۳. مقالاتی که تأثیرات رخداد انقلاب اسلامی و عملکرد جمهوری اسلامی و رهبران آن را بر حج بررسی کرده‌اند و کوشیده‌اند تحولات کنگره عظیم حج را بعد از انقلاب اسلامی بیان کنند و این ظرفیت را توسعه بخشند؛
۴. مقالاتی که ذیل بحث ظرفیت‌شناسی و آسیب‌شناسی حج، برای صدور پیام، آرمان‌ها و قدرت نرم جمهوری اسلامی سازمان‌دهی شده‌اند. با توجه به این دسته‌بندی کلی، در ادامه به معرفی مختصر مقالات می‌پردازیم:

الف) نگاه به انقلاب اسلامی و حج با رویکرد تمدنی

۱. مقاله «حج و تمدن اسلامی»، نوشته حجت الاسلام والمسلمین دکتر مصطفی جمالی، در پی آن است با نگاهی عمیق به کنگره عظیم حج و با رویکردی

تمدنی، ابتدا به جایگاه و کارکرد حج ابراهیمی در تحقق تمدن اسلامی بپردازد، سپس با بازخوانی برخی از مناسک، از ظرفیت های آن در مهندسی تمدن اسلامی پرده بردارد؛ به گونه ای که اگر در خدمت انقلاب های اسلامی قرار گیرد، ملت های اسلامی در مسیر تحقق تمدن اسلامی هدایت شوند.

۲. مقاله «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر وضعیت موجود و آینده عربستان (با تأکید بر کنگره حج)»، نوشته جناب آقای دکتر محمد جعفر جوادی است که در ادامه مقاله پیشین، می تواند تصویر بهتری از عربستان و افق اثرگذاری انقلاب اسلامی بر وضعیت موجود و آینده عربستان پیش رو قرار دهد. مقاله مذکور، این پیش فرض را در کانون تحلیل خود قرار داده که هدف اصلی حج و انقلاب اسلامی، هر دو تحقق امت واحد اسلامی است. بر این اساس به دنبال پاسخ گویی به این سؤال است که سازوکار جمهوری اسلامی ایران برای تحقق هدف مهم کنگره حج (وحدت جهان اسلام در قالب امت واحد اسلامی)، در وضعیت روابط ایران و عربستان، چیست.

۳. مقاله «بررسی نقش حج در گسترش تفکر و مبانی انقلاب اسلامی در منطقه بیداری اسلامی»، نوشته جناب آقای دکتر علی اخترشهر است. نویسنده در این مقاله، حج را سرمایه ای معنوی و فرهنگی برای مسلمانان دانسته و با توجه به اشتراک مبانی حج و انقلاب اسلامی، به بررسی جایگاه حج در گسترش تفکر و مبانی انقلاب اسلامی پرداخته است. نویسنده کوشیده است این نقش را درباره کشورهای منطقه بیداری اسلامی بررسی کند و اعتقاد دارد که از مهم ترین نقش های حج در گسترش مبانی انقلاب اسلامی، می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

۱. داشتن دشمن مشترک؛

۲. رایزنی، شور و مشورت و مبادله فرهنگی؛

۳. اجرای فریضه مهم امر به معروف و نهی از منکر؛

۴. تحکیم وحدت بین مسلمانان؛

۵. برائت از مشرکان و ظلم‌ستیزی.

ب) واکاوی تأثیرات حج بر انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی ایران

۱. مقاله «ظرفیت‌شناسی کنگره عظیم حج در مقابله با برخی چالش‌های تأسیسی و ابقایی انقلاب و جمهوری اسلامی»، نوشته آقای دکتر مسعود معینی‌پور و سرکار خانم طاهره بیژنی است، و به دنبال اثبات این مدعاست که نه تنها تعالیم و مناسک حج در تأسیس و ایجاد انقلاب اسلامی، الهام‌بخش و مؤثر بوده، بلکه در بقا نیز اثرگذار است؛ چنان که نظام جمهوری اسلامی، برای مقابله با بسیاری از چالش‌های پیش‌روی خود، می‌باید از ظرفیت حج بهره بگیرد. از این‌رو بعد از بیان ابعاد اثرگذاری تأسیسی حج بر انقلاب اسلامی، به بررسی و شناسایی ظرفیت‌های کنگره حج برای مقابله با چالش‌های بقای انقلاب و جمهوری اسلامی می‌پردازد.

۲. مقاله «جایگاه حج در اندیشه سیاسی و مبارزاتی امام خمینی و تعامل ابعاد اندیشه‌ای ایشان در حج»، نوشته جناب آقای امیر سیاهپوش است. مؤلف در این مقاله تلاش کرده است تأثیر تعالیم حج را در اندیشه و عمل سیاسی امام خمینی علیه السلام نشان دهد؛ تشبیه مبارزات حضرت امام به نوع مواجهه حضرت ابراهیم با طاغوت زمان و ظلم‌ستیزی و برائت از مشرکین و بهره‌گیری از معارف معنوی حج و اصل وحدت و خلاصه، واکاوی ابعاد مختلف فردی و اجتماعی حج و تأثیرات آن در اندیشه و عمل امام خمینی، کار ویژه این مقاله است.

۳. مقاله «بررسی تطبیقی انقلاب اسلامی و حج ابراهیمی؛ تبیین مفاهیم و عرصه‌ها» نوشته حجت الاسلام والمسلمین آقای دکتر یوسف فتحی است. این مقاله به دنبال بیان ابعاد معرفتی و کارکردی حج ابراهیمی و انقلاب اسلامی، با مراجعه به برخی از آیات حج و پیام‌های امام خمینی به کنگره حج است. همچنین برای نیل به این مقصود، به تطبیق تحلیلی ظرفیت‌های انقلاب اسلامی با حج نیز پرداخته است. نویسنده، در پایان مقاله نتیجه می‌گیرد که بسیاری از مبانی و کارکردهای حج ابراهیمی و انقلاب اسلامی، مشترک است و احیای حج ابراهیمی، بدینی‌های میان ملت ایران و جهان اسلام را رفع می‌کند و انقلاب اسلامی، نمونه عملی برای برون‌رفت از وضعیت موجود کشورهای اسلامی و الهام‌بخش خیزش‌های اسلامی و معنویت‌گراست.

۴. مقاله «جهانی‌شدن شعارهای انقلاب اسلامی و مناسک حج ابراهیمی»، نوشته جناب آقای دکتر مهدی حسین زاده فرمی است و موضوع اصلی آن، بررسی نسبت ویژگی‌های مناسک حج، با شعارهای انقلاب اسلامی و خصوصیات جهانی شدن است. نویسنده برای دستیابی به پاسخ خود، ابتدا درباره جهانی شدن و خصوصیات آن نوشته، سپس به تحلیل محتوای شعارهای انقلاب اسلامی و نسبت آن با شعایر حج پرداخته و در پایان، نسبت بین این سه را بررسی کرده است. از نظر نویسنده، اینکه زمینه‌سازی ظهور و رخ‌نمایی برخی از علائم آن با رخداد انقلاب اسلامی در ایران و شکل‌گیری فرایند جهانی شدن در یک زمان واقع شده، مسئله‌ای نیست که بتوان به راحتی از آن گذر کرد و باید نسبت این سه باهم سنجیده شود و از عناصر مشترک بین این سه، کنگره عظیم حج است.

۵. مقاله «نقش حج در تبیین و گسترش شعارها و اهداف انقلاب اسلامی»، نوشته جناب آقای سید عقیل نسیمی است. حج از این منظر، نقش بسیار مهم و مؤثری در طول

تاریخ، در بیداری مسلمانان داشته است؛ به گونه‌ای که متفکران اسلامی، همواره در صدد بهره‌گیری از این ظرفیت برای احیای ملت‌های مسلمان و تقابل با جبهه ظلم و کفر بوده‌اند. از این‌رو این مقاله به بررسی نقش، توانایی، جایگاه و ظرفیت عظیم حج در جهت تبیین و گسترش شعارها و پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی می‌پردازد و می‌کوشد بعد از تبیین و توصیف اهداف انقلاب اسلامی، تأثیرات حج را بر پیشبرد آن اهداف، واکاوی کند.

۶. مقاله «راهکارهای جمهوری اسلامی ایران در راستای استفاده از فرصت حج ابراهیمی»، نوشته جناب آقای دکتر مهدی مولائی آرانی است. نگارنده اعتقاد دارد که حج با همه عظمت و جایگاه خود، در این زمان به دلیل تفرقه میان امت اسلام، فاصله زیادی با اهداف حقیقی خود پیدا کرده است و جمهوری اسلامی ایران، به عنوان نظام سیاسی - اجتماعی برآمده از آرمان‌های اسلام ناب، وظیفه دارد از ظرفیت‌ها و فرصت‌های بی‌بدیل حج استفاده کند. اینکه سیاست‌گذاران و مسئولان جمهوری اسلامی، چه راهکارهایی را برای بهره‌گیری حداکثری از این فرصت عظیم پیش‌رو دارند، مسئله این مقاله است. نویسنده معتقد است از مهم‌ترین رقبای جمهوری اسلامی برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های حج، فرقه وهابیت است. از این‌رو در این مقاله می‌کوشد ابتدا ویژگی‌های فرقه وهابیت و وجوه رقابتی آن با جمهوری اسلامی را بیان کند، سپس به بررسی راهکارها بپردازد. گفتنی است محقق، از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه با نخبگان بهره گرفته و تحلیل داده‌ها را با روش «SWOT» انجام داده است.

ج) واکاوی تأثیرات انقلاب و جمهوری اسلامی بر حج

۱. مقاله «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر حج ابراهیمی؛ با تأکید بر دیدگاه امام خمینی»، نوشته جناب آقای رضا لکزایی است. نویسنده در این مقاله، با بهره‌گیری از

چارچوب نظری برآمده از اندیشه امام خمینی، بیان می‌کند؛ انقلاب اسلامی در جغرافیای ایران رخ نمود، اما تأثیرات آن جهانی بود و این تأثیرات، حتی در زمینه احیای حج و تغییر رویکرد مسلمانان به حج نیز درخور تأمل است. در این مقاله، تأثیر انقلاب اسلامی ایران در سه حوزه باور، انگیزه و عمل، بررسی و نشان داده شده است. در حوزه باور، انقلاب ایران در واقع، مفهوم توحید را به‌عنوان اعتقاد به خدا و نفی طاغوت بازتعریف کرد و از آمریکا به عنوان بزرگ‌ترین مظهر شرک نام برد. در حوزه انگیزه و گرایش در انقلاب ایران، شاهد عشق و نفرت بودیم؛ عشق به خوبی‌ها و لشکریان عقل که در رأس آن، امام خمینی قرار داشت و تنفر از بدی‌ها و لشکر جهل که در رأس آن، شاه و اربابانش قرار داشتند. در حوزه رفتاری هم، مبارزه عملی با روحیه شهادت‌طلبانه که با تغییر محتوای باطنی انسان‌ها رخ داده، کلید می‌خورد و با شعار و راه پیمایی و تظاهرات آغاز می‌شود و تا نابودی استکبار جهانی براساس پیام جهانی «نه ظلم کن و نه مظلوم شو»، به پیش می‌رود.

۲. مقاله «درآمدی بر نقش انقلاب اسلامی در احیای جنبه‌های سیاسی - اجتماعی حج»، نوشته جناب آقای سید جواد میرخلیلی است. مؤلف در این مقاله با بیان تحولات نظریه‌های بین‌الملل که از انقلاب اسلامی ناشی شده است، به این مسئله می‌پردازد که حج نیز از این تحول عمیق اجتماعی - سیاسی نشئت گرفته است و با بهره‌گیری از فضای ایجادشده در انقلاب اسلامی، ظرفیت‌های سیاسی اجتماعی موجود در مناسک و تعالیم حج برجسته شد و مورد توجه ملت‌های مسلمان قرار گرفت.

۳. مقاله «انقلاب اسلامی و قرائت نوین از حج (با تأکید بر فرمایشات امام خمینی و مقام معظم رهبری)»، نوشته جناب آقای محمد حقی است که در آن، تأثیرات انقلاب اسلامی در برداشت و قرائت نوین از حج را نشان داده است. حج از دیدگاه نگارنده، تا پیش از انقلاب اسلامی ایران، تنها حرکتی عبادی بود و از دیگر ابعاد آن غفلت می‌شد.

با پیروزی انقلاب، توجه به ابعاد سیاسی حج مورد تأکید قرار گرفت و حج، میعادگاه وحدت مسلمانان در برابر مستکبران جهان و کانون برائت از مشرکان معرفی شد و ابعاد سیاسی آن احیا گردید. در این میان، نگارنده به کمک سخنان و مکتوبات حضرت امام علیه السلام و مقام معظم رهبری در صدد پاسخ به مسئله مقاله خود است.

د) فرصت‌ها و تهدیدهای حج برای صدور انقلاب

۱. مقاله «بررسی مؤلفه‌های حج در راستای صدور انقلاب»، نوشته حجت الاسلام والمسلمین محسن محمدی است که مؤلفه‌ها و مبانی مشترک حج و انقلاب اسلامی را بررسی کرده است. این مقاله، اشتراک مؤلفه‌های حج و انقلاب را زمینه کارکرد حج در صدور انقلاب می‌داند. سنخیت ماهیتی حج در گزاره‌هایی همچون خدامحوری، مردم‌محوری، رهبری، دشمن‌شناسی و هم‌گرایی، زمینه هم‌افزایی کارکردی حج و انقلاب را ایجاد کرده و سبب شده است حج، به عنوان نهاد و رسانه‌ای برای صدور انقلاب مد نظر قرار گیرد.

۲. مقاله «جامعه‌شناسی مردم عربستان و ظرفیت‌های صدور انقلاب (فرهنگ و ساخت اجتماعی و فرهنگ دینی، احزاب و گروه‌های اجتماعی و...)» نوشته حجت الاسلام والمسلمین آقای محمدرضا فلاح است که ظرفیت‌شناسی جامعه عربستان برای صدور انقلاب اسلامی را بررسی می‌کند. در این مقاله، تلاش شده است ظرفیت‌های موجود اجتماعی عربستان، برای نفوذ و صدور ارزش‌های انقلاب اسلامی بررسی شود. ظرفیت‌شناسی مذهب و عالمان دینی در عربستان، واکاوی ساختار قبیله‌ای آن و ظرفیت‌شناسی این ساختار، بررسی جایگاه ساختار و احزاب سعودی در عربستان، همچنین احزاب اسلام‌گرای سنی و شیعی در عربستان، از مهم‌ترین ساختارهای بررسی شده در این مقاله است.

۳. مقاله «فرصت‌ها و چالش‌های کنگره حج برای صدور انقلاب اسلامی، با تأکید بر دیدگاه رهبر حکیم انقلاب اسلامی»، نوشته جناب آقای علیرضا دانشیار است. از نظر نگارنده، حج آن‌چنان‌که فرصت‌های بسیاری برای صدور انقلاب اسلامی پدید می‌آورد، چالش‌هایی را نیز پیش روی آن قرار داده است که باید آنها را به فرصت تبدیل کرد و اجازه نداد به بحران تبدیل شود. برپایه این مقاله، مهم‌ترین فرصت‌های جمهوری اسلامی در عرصه فرهنگی - سیاسی در حج، عبارت‌اند از: تقویت گفت‌وگو، تقریب مذاهب، وحدت‌محوری، دیپلماسی فعال و... در مقابل، چالش‌های گفتمان انقلاب اسلامی در عرصه فرهنگی - سیاسی در حج، عبارت‌اند از: تشدید اختلافات مذهبی - فرقه‌ای و عدم تحمل تبادل و گفت‌وگوی فرهنگی - عقیدتی، عدم دیپلماسی فعال در عرصه سیاسی، جداسازی مضمون سیاسی از حج، حکومت سعودی و حمایت از گروه‌های وهابی و تکفیری و تشدید تبلیغ علیه آموزه‌های تشیع و جمهوری اسلامی و...

۴. مقاله «موانع صدور انقلاب اسلامی در عربستان و ایام حج؛ رویکردی بر ساختار سیاسی حاکم بر فرهنگ مذهبی»، نوشته جناب آقای کرامت عبدلی است. پیش‌فرض این مقاله، این است که حکومت عربستان، به نفوذ تعالیم انقلاب اسلامی و خطرات آن برای کم‌رنگ کردن حاکمیت عربستان و نفوذ آن در کشورها پی برده و از هر وسیله‌ای برای کاهش نفوذ ارزش‌های انقلاب اسلامی استفاده می‌کند. مقاله به دنبال اثبات این فرضیه است که حکومت پادشاهی و موروثی آل سعود که با به‌کارگیری روش‌های استبدادی و توتالیتر، توانسته است در عربستان به حیات خویش ادامه دهد، در همراهی با فقها و سردمداران وهابیت، در تقابل با مردم و آزادی‌خواهان و انقلاب اسلامی ایران، به حمایت متقابل از یکدیگر، و سرکوب جنبش‌های مردمی و ایجاد مانع در برابر صدور انقلاب اسلامی ایران، به‌ویژه در ایام حج می‌پردازند.

۵. مقاله «جریان‌های اسلام‌گرا در عربستان و نسبت آنها با انقلاب اسلامی ایران»، نوشته جناب آقای دکتر یحیی فوزی و جناب آقای عباس علی‌بخشی است و بررسی جریان‌ات سیاسی اسلام‌گرا و نسبت‌سنجی آنها با انقلاب اسلامی را در دستور کار خود دارد. از این رو در ابتدا به دسته‌بندی جریان‌ات اسلام‌گرا در عربستان می‌پردازد، سپس از حیث اندیشه سیاسی، تشابهات و تفاوت‌های آن را با انقلاب اسلامی بررسی می‌کند تا بتواند جریان‌ات درونی عربستان سعودی را بهتر به سیاست‌گذاران جمهوری اسلامی بشناساند.

در پایان از تمام کسانی که در تألیف مقالات همکاری کرده و در انجام اصلاحات و صرف زمان مباحثه صبوری نموده‌اند، قدرانی می‌کنم. همچنین از حجت‌الاسلام علیزاده ریاست محترم پژوهشکده حج، برای مهیا کردن زمینه تولید این اثر، تشکر ویژه می‌نمایم.

الحمد لله

مسعود معینی‌پور

دبیر علمی مجموعه مقالات

شعبان المعظم ۱۴۳۵ خردادماه ۱۳۹۳

بخش اول: نگاه به انقلاب اسلامی و حج بارو یکرد تمدنی

